

УДК

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова

2100

МИКИТЮК Галина Юріївна

УДК 159.922.6 – 057.875:37.06

**ВЗАЄМИНИ ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК
СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ**

19.00.07. – педагогічна та вікова психологія

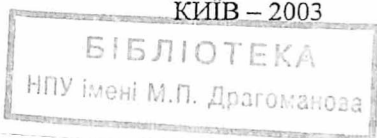
**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100310351

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник кандидат психологічних наук, доцент
ЮРЧЕНКО Віктор Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри педагогіки і
психології вищої школи

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Семиченко Валентина Анатоліївна,
Центральний інститут післядипломної педагогічної
освіти АПН України, проректор

кандидат психологічних наук, доцент
Булах Ірина Сергіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
доцент кафедри психології

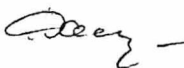
Провідна установа **Дрогобицький педагогічний університет**
імені Івана Франка, кафедра психології,
Міністерство освіти і науки України, м. Дрогобич

Захист відбудеться 18 червня 2003р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано « 15 » травня 2003р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Для підвищення ефективності педагогічної освіти, головним завданням якої є формування майбутнього вчителя, забезпечення сприятливих умов для його особистісного зростання й професійного становлення, важливо активізувати розвивальний потенціал гуманістичної педагогічної взаємодії.

Стосунки в системі «студент-викладач» є тією психологічною цариною, де вперше розгортається особистісне самоствердження майбутнього вчителя, розвивається його професійна самосвідомість, засвоюється модель педагогічної діяльності. Особливо актуальним це є для студентів педагогічного коледжу, адже з огляду наукових здобутків вікової психології, періоду ранньої юності притаманна яскраво виражена потреба в глибинному особистісному спілкуванні з авторитетною й близькою людиною.

Проте на шляху реалізації гуманістичних ідей реформування педагогічної освіти є невирішені питання. Одне з них – це теоретичне осмислення шляхів оптимізації взаємин викладачів і студентів в умовах цілісного педагогічного процесу освітнього навчального закладу. Хоча наукові здобутки розв'язання проблеми педагогічного спілкування та взаємин вчителів і учнів загальноосвітньої школи загальновідомі, однак між системою взаємин «вчитель – учень» та «викладач – студент» існують суттєві розбіжності як через статусно-рольові й вікові особливості старшокласників і студентів, так і специфіку організації педагогічного процесу в вищій школі.

Проблема взаємин педагога з вихованцями розглядається переважно в контексті дослідження різних аспектів педагогічного спілкування, яке було об'єктом дослідження як вітчизняних (О.О.Бодальов, В.В.Власенко, В.Г.Казанська, В.А.Кан-Калик, Я.Л.Коломінський, С.В.Кондратьєва, Н.В.Кузьміна, О.О.Леонтєв, Х.І.Лійметс, А.А.Реан, Т.С.Яценко та ін.), так і зарубіжних (В.Кессель, А.Косаковські, Г.Хібш, Г.Атвантер та ін.) дослідників.

Аналіз літератури свідчить про те, що взаємини більше вивчені в горизонтальній структурі (дошкільників, школярів різного віку, у студентських групах, у виробничих бригадах тощо), ніж у системі вертикальної взаємодії, де переважно аналізувалися стосунки керівника з підлеглими, учителів із учнями загальноосвітньої школи. Лише окремі дослідження були присвячені проблемі взаємин викладачів і студентів: загальні питання психології педагогічної взаємодії у вищій школі (О.В.Киричук, Г.С.Костюк, О.Г.Мороз, Д.Ф.Ніколенко, В.О.Сластьонін та ін); діалогічна взаємодія викладача й студента як умова особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя (Л.В. Долинська, В.А.Семиченко); психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів (І.С.Булах, Л.В.Долинська.); вплив взаємин викладачів і студентів на формування «Я-концепції» майбутнього вчителя (В.І.Юрченко); емоційність у взаємостосунках викладача вузу з курсантами (В.О.Росоха); взаємини з викладачами як детермінанта психічного стану та психотравматизації студентів (А.В.Котенева); вплив взаємин викладачів і учнів ПТУ на процес їх навчання (В.Г.Казанська) та ін. У дослідженні І.П.Андрійчук, Г.К. Радчук взаємини в системі «викладач-студент» розглядаються

як одна з психолого-педагогічних передумов гармонізації «Я-концепції» майбутніх практичних психологів. У дисертаційному дослідженні С.Б.Коваль аналізувалися психологічні чинники розвивальної комунікативної ситуації у вузах.

На наш погляд, взаємини викладачів і студентів педагогічного навчального закладу – це особливі стосунки педагога зі студентом (взаємини по вертикалі) та стосунки з майбутніми колегами (взаємини по горизонталі).

Недооцінка важливості цього психологічного феномену при організації навчально-виховного процесу в педагогічному навчальному закладі негативно позначається на особистісному зростанні та професійному становленні майбутніх учителів, а тому виникає необхідність цілеспрямованого його вивчення. Актуальність і недостатній рівень теоретичної й практичної розробки проблеми взаємин викладачів і студентів педагогічного навчального закладу визначили вибір теми дисертаційного дослідження «Взаємини викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами дослідження.

Тема дисертаційного дослідження відповідає тематичному плану наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова й затверджена вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 6 від 30.11.2000р.). Тема узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №6 від 19.06.2001р.).

Об'єкт дослідження: стосунки викладачів і студентів педагогічного навчального закладу.

Предмет дослідження: психологічні особливості взаємин викладачів і студентів як чинника становлення особистості майбутнього вчителя.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей і динаміки взаємин викладачів і студентів, виявленні механізму їх впливу на становлення особистості майбутнього вчителя та обґрунтуванні умов оптимізації в педагогічному коледжі.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що взаємини викладачів і студентів педагогічного коледжу можуть виступати чинником становлення особистості майбутнього вчителя за умови:

- діагностування динаміки стосунків «викладач – студент» упродовж усього періоду навчання з метою їх корекції та поглиблення;
- врахування особливостей раннього юнацького віку й специфіки організації навчально-виховного процесу в педагогічному коледжі;
- включення викладачів і студентів у спільну навчально-професійну діяльність шляхом запровадження активних методів діалогічного навчання;
- проведення цілеспрямованої психокорекційної та психоконсультаційної роботи з викладачами й студентами щодо підвищення їх психологічної культури та розвитку соціально-психологічних умінь.

Завдання дослідження:

1) Провести теоретичний аналіз змісту й структури взаємин викладачів і студентів і визначити їх місце й роль у цілісному педагогічному процесі педагогічного навчального закладу.

2) Виявити психологічні особливості й динаміку взаємин викладачів і студентів та розкрити механізми їх впливу на особистісне зростання й професійне становлення майбутнього вчителя.

3) Визначити психологічні умови становлення особистості майбутнього вчителя в процесі його взаємин із викладачами педагогічного коледжу.

4) Розробити та експериментально апробувати систему роботи з оптимізації взаємин «викладач – студент» в умовах педагогічного коледжу як важливого чинника становлення особистості майбутнього вчителя.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступили положення психологічної теорії відношень (В.М.М'ясищев); соціальної перцепції та інтерактивного підходу (Б.Г.Ананьєв, О.О.Бодальов, В.В.Власенко); психології особистості педагога та її становлення (Н.Л. Коломійський, Н.В.Кузьміна, О.Г.Мороз, Д.Ф.Ніколенко, В.А.Семиченко, Р.П.Скульський, В.О.Сластьонін, О.І.Щербаков, Т.С.Яценко); теорії розвивальної взаємодії та педагогічного спілкування (Г.О.Балл, А.М.Бойко, Л.В.Долинська, В.А.Кан-Калик, О.В.Киричук, Г.О.Ковальов, О.О.Леонт'єв), концепції виховання творчої особистості (В.О.Моляко, О.В.Скрипченко), ідеї гуманістичної психології про сутність особистості та активізацію особистісного потенціалу (Р.Бернс, Г.С.Костюк, А.Маслоу, К.Роджерс).

Методи дослідження. Досягненню мети і вирішення поставлених завдань сприяло використання комплексу методів дослідження: аналіз психологічної літератури – для визначення стану дослідження проблеми, сутності та структури поняття «взаємини викладачів і студентів»; теоретичне моделювання – для розробки системи роботи з оптимізації стосунків викладачів і студентів; анкетування, спостереження, співбесіда, тестування, експертна оцінка – для виявлення психологічних особливостей і динаміки взаємин «викладачі – студенти»; психологічний експеримент – для перевірки гіпотези дослідження про можливість оптимізації педагогічної взаємодії; математичні методи обробки даних – для аналізу та інтерпретації результатів.

Дослідження проводилося на базі Коломійського педагогічного коледжу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, педагогічного коледжу Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, Володимир-Волинського та Запорізького педагогічних училищ.

В експериментальній роботі на різних етапах дослідження брали участь більше 600 осіб (студенти, викладачі педагогічного коледжу (училища), методисти педагогічної практики). Дослідження проводилось упродовж 1999-2002 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в подальшому розвитку проблеми взаємин викладачів і студентів педагогічного навчального закладу як важливого чинника становлення особистості майбутнього вчителя; вперше виявлено їх особливості та динаміку в умовах педагогічного коледжу (детермінованість віковими особливостями ранньої юності та завданнями й цілями навчально-професійної діяльності, виражена потреба в поглибленні стосунків «викладач – студент» і загострення їх суперечностей); визначені умови їх оптимізації в цілісному педагогічному процесі (діагностика труднощів і бар'єрів у

педагогічному спілкуванні, підвищення психологічної компетентності й рівня психологічної культури суб'єктів педагогічної взаємодії, активізація міжособистісної соціальної перцепції, використання в навчальному процесі активних методів діалогічного навчання, забезпечення психологічних умов проходження студентами педагогічної практики); подальшому вивченні професійно-рольової ідентифікації як одного з механізмів впливу взаємин на становлення особистості майбутнього педагога.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблені автором методичні рекомендації щодо оптимізації взаємин викладачів і студентів в умовах педагогічного коледжу шляхом запровадження в навчальний процес активних методів навчання, психологічного супроводу проходження студентами педагогічної практики, проведення цілеспрямованої психокорекційної та психоконсультаційної роботи з викладачами й студентами з активізації міжособистісної соціальної перцепції, формування прихильного ставлення один до одного; удосконаленні методів діагностики стосунків викладачів і студентів (поєднання методів самооцінки, опитування, тестування з інтерактивними методиками) можуть бути використані практикуючими психологами під час роботи в педагогічному навчальному закладі, кураторами груп і викладачами з метою оптимізації взаємин із студентами, методистами для надання психологічної допомоги студентам під час проходження практики. Виявлені особливості взаємин «викладачі – студенти» можуть бути також використані викладачами психології вищої школи в лекційних курсах із питань становлення особистості майбутнього вчителя та педагогічного спілкування в педагогічному навчальному закладі.

Особистий внесок здобувача полягає в розробленні та апробації шляхів оптимізації взаємин викладачів і студентів у цілісному педагогічному процесі вищого навчального закладу як чинника становлення особистості майбутнього вчителя. У спільних публікаціях відображені основні ідеї та результати дослідження автора дисертації щодо вдосконалення стосунків практикантів і методистів під час проходження педагогічної практики.

Вірогідність одержаних результатів дослідження забезпечується методологічною й теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій та логікою дослідження; використанням комплексу методів, адекватних його меті, предмету і завданням; відповідністю теоретичних положень основним даним дослідно-експериментальної роботи; кількісним аналізом отриманих результатів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались і отримали схвалення на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблема вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти та виступу президента України Л.Д.Кучми» (4 грудня 2001р., м. Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми сучасної педагогічної освіти» (12 лютого 2002р., м. Ялта), на щорічних науково-практичних конференціях НПУ імені М.П.Драгоманова, на засіданнях кафедри педагогіки і психології вищої школи НПУ імені М.П.Драгоманова, кафедри психології Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, на засіданнях науково-методичної та педагогічної ради Коломийського

педагогічного коледжу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, на засіданнях методичних об'єднань викладачів психолого-педагогічних дисциплін педагогічних училищ Західного регіону України (Дубно, Чортків).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника (довідка №17 від 10.02.2003р.), Запорізького педагогічного училища (довідка № 21 від 21.01.2003р.), педагогічного коледжу Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича (довідка № 16 від 14.01. 2003р.), Володимир-Волинського педагогічного училища імені А.Ю. Кримського (довідка № 24 від 30.01. 2003р.)

Публікації. Результати дослідження висвітлені в 7 публікаціях автора, в т.ч. 3 статтях у наукових фахових журналах і збірниках, затверджених переліком ВАК України, матеріалах конференції, методичних розробках.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (240 назв), додатку. Основний зміст дисертації викладений на 179 сторінці комп'ютерного набору, містить 22 таблиць і 1 рисунок загальним обсягом 10 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета дослідження, сформульовані гіпотеза, основні методологічні й теоретичні засади, розкрита наукова новизна, теоретичне й практичне значення, наводяться відомості про апробацію та впровадження результатів.

У першому розділі - "Взаємини викладачів і студентів як психологічна проблема" - аналізуються основні підходи до розкриття поняття "взаємини викладача і студента", розкривається їх сутність, зміст і структура; визначається місце взаємин «викладач-студент» у цілісному навчально-виховному процесі педагогічного навчального закладу, їх вплив на становлення особистості майбутнього вчителя; розкриваються психологічні механізми та шляхи їх формування.

Упродовж останніх десятиріч посилюється інтерес психологічної науки й педагогічної практики до проблеми взаємин і педагогічного спілкування. Це пояснюється як загальною тенденцією до особистісної орієнтації вищої освіти, так і науковим обґрунтуванням місця й ролі взаємин системи «викладач-студент» у цілісному педагогічному процесі вищого навчального закладу.

У більшості психолого-педагогічних досліджень проблема взаємин педагогів і вихованців розглядається, насамперед, у контексті педагогічного спілкування (Г.Атвантер, О.О.Бодальов, В.Г.Казанська, В.А.Кан-Калик, В.Кессель, Я.Л.Коломінський, А.Косаковські, С.В.Кондратьєва, Н.В.Кузьміна, О.О.Леонтєв, Х.І.Лійметс, А.А.Реан, Г.Хібш та ін.), що не розкриває всю складність структури й змісту цього психологічного феномену, механізми його становлення й розвитку, а також формуючого впливу на суб'єктів педагогічної взаємодії. Більш правильним є розуміння спілкування як однієї з форм усього різноманіття людських стосунків.

Ще один напрям дослідження взаємин пов'язаний з вивченням міжособистісних контактів (М.Д.Аванесов, В.А.Галузинський, В.М.Коротов,

Р.Л.Лобаревська, Т.Н.Мальковська, А.В.Мудрик, М.М.Обозов, І.В.Страхов та ін.). Відзначається, що контакт має низку таких ознак як довіра, взаєморозуміння, близькість контактуючих сторін, співчуття, співпереживання, співучасть, згода та ін.

Починаючи з 90-х ХХ століття взаємини викладачів і студентів стають самостійним об'єктом і предметом наукового пошуку (І.С.Булах, Л.В.Долинська, В.Г.Казанська, С.Б.Коваль, А.В.Котенева, В.А.Семиченко, Г.К.Радчук).

Хоч сучасна психологічна наука розглядає взаємини викладачів і студентів як особливий психологічний феномен і важливу складову цілісного педагогічного процесу підготовки фахівця у вищому навчальному закладі, відсутнє єдине розуміння його суті й структури. Під взаєминами «викладач-студент» ми розуміємо цілеспрямовану взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, яка детермінована метою й завданнями спільної навчально-професійної діяльності, визначається як загальними психологічними механізмами, так і чітко визначеними соціально-рольовими функціями партнерів, особливостями й закономірностями педагогічного спілкування в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

На основі вивчення психологічних досліджень (А.А.Амельков, Г.М.Андрєєва, І.С.Булах, Л.В.Долинська Є.С.Кузьмін, С.Д.Литвин, В.Є.Семенов, В.І.Юрченко, Я.Яноушек) встановлено, що взаємини викладачів і студентів педагогічного навчального закладу характеризуються складною внутрішньої структурою, компонентами якої є: 1) *мотиваційний* (інтерес до партнера й потреба в стосунках із ним; 2) *когнітивний* (сприйняття й оцінка іншого; рефлексія стосунків і усвідомлення їх труднощів; уявлення про оптимальні взаємини); 3) *емоційний* (задоволеність стосунками, які склалися; взаємні оцінні ставлення партнерів; відчуття психологічної захищеності, комфортності чи напруженості, тривожності); 4) *поведінковий* (тип взаємин і стиль педагогічного спілкування; спосіб поведінки в конфліктній ситуації; засоби коригування взаємин і взаємовпливу).

У психології вищої школи розроблені основні вимоги до взаємин у системі «викладач-студент», які б найбільш ефективно позначалися на процесі навчання й виховання студентів: 1) взаємодія факторів «провідності» й співробітництва при організації педагогічного процесу; 2) формування в студентів почуття професійної соборності з викладачами; 3) подолання рецидивів авторитарних форм педагогічного впливу, орієнтація педагогічного спілкування на зрілу особистість із розвинутою самосвідомістю; 4) опора на професійний інтерес студентів як фактора керування вихованням і навчанням і реалізація на його основі педагогічного спілкування та всієї системи виховної роботи; 5) включення студентів у різні форми початкової дослідницької діяльності; 6) створення умов для підвищення громадсько-політичної активності студентів завдяки участі в спільних із викладачем формах роботи; 7) забезпечення наукового співробітництва студентів і викладачів; 8) реалізація системи неофіційних, не регламентованих контактів викладачів і студентів; 9) участь професорсько-викладацького складу в студентському дозвіллі; виховна робота кураторів у гуртожитку“ (В.А.Кан-Калик, А.В.Петровський). При цьому підкреслюється важливість «організації взаємин на основі захопленості спільною творчою діяльністю».

Оптимальними є педагогічно доцільні взаємини викладачів і студентів, які сприяють самоствердженню особистості й розвитку студента як майбутнього

вчителя; створюють атмосферу психологічної захищеності, зниження внутрішнього емоційного напруження; формують позитивне взаємне оцінне ставлення один до одного; передбачають взаємообмін окремими рольовими функціями в дидактичній взаємодії; забезпечують активну участь і співтворчість у спільній навчально-професійній і науково-пошуковій діяльності тощо.

Особливо важливе значення для формування оптимальних взаємин є рівень психологічної культури (Н.В.Чепелева) й компетенції учасників педагогічної взаємодії як складовою загальною й професійною їх культури.

Проведений аналіз дозволив виявити теоретичні підходи до експериментального дослідження взаємин викладачів і студентів як чинника становлення особистості майбутнього вчителя з метою визначення психологічних особливостей їх змісту й динаміки перебігу, встановлення психологічних умов оптимізації в умовах педагогічного коледжу.

У другому розділі - "Дослідно-експериментальна робота з формування взаємин викладачів і студентів як чинника становлення особистості майбутнього вчителя" - обґрунтовано методичні основи дослідження взаємин викладачів і студентів педагогічних навчальних закладів, розкрито психологічні особливості стосунків «викладач-студент» у цілісному педагогічному процесі, викладено завдання, зміст і організацію формуючого експерименту з оптимізації взаємин викладачів і студентів педагогічного коледжу та проаналізовані його результати.

В останні десятиріччя, поряд із подальшим нагромадженням емпіричних даних, йде перегляд принципів і методів дослідження в ракурсі системно-діяльнісного підходу (Б.В.Ломов, А.В.Петровський), створення елементів цілісної теорії взаємин у спільній діяльності. У зв'язку з цим ефективними, на наш погляд, є інтерактивні методики дослідження різних аспектів взаємин педагогів і вихованців (В.В.Власенко), які мають ігрові елементи й передбачають безпосередньо реальну взаємодію студентів і викладачів на спеціально організованих заняттях.

Студенти знаходяться в статусно-рольовій залежності від викладачів, а тому при виявленні взаємних оцінних ставлень важливо запобігати появу упереджених суджень, «соціально очікуваних» відповідей. Ефективним і надійним у цьому аспекті, як показав наш досвід, є застосування тесту КТВ (А.Еткінд).

Відповідно до розробленої структури взаємин у системі «студент-викладач» на етапі констатуючого експерименту нами розв'язувалися такі *дослідницькі завдання*: 1) вивчення мотивації взаємин і наявності потреби в них у викладачів і студентів; 2) дослідження особливостей взаємних оцінних ставлень викладачів і студентів у цілісному педагогічному процесі педагогічного коледжу; 3) вивчення динаміки та особливостей взаємин «викладач – студент» упродовж навчання майбутнього вчителя; 4) аналіз механізму впливу стосунків із викладачами на навчально-професійну діяльність і особистісне зростання студента.

Дослідженням було охоплено на різних етапах більше 600 студентів I-IV курсів і майже 70 викладачів педагогічного навчального закладу.

Результати дослідження взаємин викладачів і студентів педагогічного коледжу дозволяють зробити такі висновки:

1). Цінність взаємин “викладач – студент” суттєво вища в студентів, порівняно з викладачами (коефіцієнт регресії для студентів становить $r_{ст} = + 0,41$, а для викладачів $r_{в} = +0,19$, при $\alpha=0,05$). Винятком є тільки першокурсники, в яких коефіцієнт регресії показника “взаємини з викладачами” найменший ($r_1 = +0,11$ при $\alpha=0,05$), що пояснюється труднощами адаптаційного періоду першокурсників, які є для них важливішими порівняно з проблемою взаємин із викладачами. Спостерігається стійка тенденція до зростання значущості для студентів взаємин із викладачами впродовж навчання ($r_2 = +0,27$, $r_3 = +0,52$ і $r_4 = +0,35$, при $\alpha=0,05$). Особливо великий вплив педагогічної практики, у процесі якої студенти самостійно моделюють взаємини з вихованцями, що сприяє активізації соціальної рефлексії.

Переважає більшість викладачів (87,3%) мають потребу в стосунках із студентами в поза навчальний час, однак це не підтримується більшістю студентів (лише 22,1% із них дали ствердну відповідь). Такі стосунки ініціюються переважно викладачами, не завжди спираються на очікування студентів (рівноправність стосунків, поважання почуття особистісної гідності, врахування особистісно-професійного зростання), а тому часто є малоефективними через недостатню зацікавленість ними студентами.

2). Упродовж навчання студентів у педагогічному навчальному закладі змінюються критерії взаємних оцінних ставлень у стосунках із викладачами. Першокурсники вважають цілком прийнятною для себе позицію підпорядкування в таких взаєминах (“відповідати на запитання”, “слухати пояснення”, “отримувати поради від викладачів” і т.п.) або, навпаки, демонструють ідеалізоване їх розуміння (“спілкування як із друзями”, “цікавий діалог, від якого отримуєш велике задоволення” і т.п.). Старшокурсники надають перевагу взаєминам, які розгортаються в спільній навчально-професійній діяльності, що передбачає діалогічну форму взаємодії, взаєморозуміння, взаємоповагу й взаємопідтримку.

Старшокурсники орієнтуються переважно на позитивну очікувану оцінку викладачем стосунків із ними. Першокурсникам важче передбачити таку оцінку, про це свідчить 26,9% невизначених (нейтральних) очікуваних оцінок (серед старшокурсників таких лише 9,9%). Разом із тим, у старшокурсників більше нейтральних самооцінок взаємин із викладачами (відповідно 14,1% і 7,9%), самооцінка ж студентів молодших курсів більш категорична. Виявлено статистично значимий ($\alpha=0,01$) взаємозв'язок між самооцінкою та очікуваною оцінкою взаємин «студент-викладач» як для старшокурсників ($r = + 0,46$), так і для студентів молодших курсів ($r = +0,73$), що підтверджує соціальну зумовленість самооцінки та її вплив на соціально-перцептивні процеси.

3). Суттєві розбіжності в настановах викладачів і студентів щодо взаємин між собою проявляються в усвідомленні труднощі, які при цьому виникають (Рис.1). Як бачимо, для студентів ситуація взаємин із викладачами є складною. Лише 9,8% із них сприймають їх як гармонійні (комфортні), як такі, що не викликають ніяких труднощів. Непокоїть також позиція «взаємозвинування» обох суб'єктів: більшість студентів переконані, що труднощі у взаєминах породжуються викладачами; водночас лише 23,7% викладачів усвідомлюють їх наявність, а 72,2% із них усю провину “покладають” виключно на студентів.

Рис. 1. Усвідомлення викладачами і студентами труднощів у взаєминах

4). Виявлені суттєві відмінності в уявленнях викладачів і студентів педагогічного коледжу про оптимальні взаємини і власну роль у їх становленні. Студенти (86,3%) пов'язують їх, насамперед, із педагогічним тактом викладача, його повагою до них, ввічливістю й доброзичливістю, проявом довіри, об'єктивністю й справедливістю. Для старшокурсників (особливо після педагогічної практики) важливо, щоб викладачі вбачали в них своїх колег. Щодо своєї ролі в оптимізації взаємин, то лише 3,4% студентів усвідомлюють важливість із свого боку такту до викладача, бути дисциплінованим і добросовісно виконувати свої обов'язки. Хоча 26,5% викладачів і пов'язують можливість їх покращання завдяки змінам власної системи настанов щодо вихованців (бути тактовним, намагатися враховувати думку студентів, бути відвертим у стосунках із ними, розуміти їх тощо), однак більшість із них не розуміють цього, що свідчить про невисокий рівень їхньої психологічної культури.

5). Викладачі і студенти важливе місце при оцінці один одного відводять моральним якостям (відповідно 38,2% та 43,6%), проте їх перелік і ранг значущості відрізняється. Викладачі найчастіше називали такі моральні якості як чесність (43,8% опитаних), доброта (32,6%), людяність у стосунках (25,3%). Студенти ж найбільше цінують у викладачів доброту (40,4% опитаних), справедливість (32,4%), об'єктивність (20,3%) і чесність (19,4%).

Викладач у своєму «баченні» студента часто знаходиться в полоні соціально-перцептивних стереотипів, які склалися в нього впродовж педагогічної діяльності, та не завжди адекватно відображають особливості нової соціальної ситуації розвитку сучасного студентства.

6) Взаємини «викладач – студент» впливають на різні аспекти життєдіяльності студентів: ставленні до навчання, що суттєво посилюється від першого до випускного курсу (відповідно 19,6% і 32% опитаних); результатах навчання (на різних курсах кількість ствердних відповідей коливається від 24,4% до 28%); ставленні до обраної педагогічної професії, що найсильніше переживається студентами молодших курсів (35% всіх відповідей); ставленні до самого себе (найвищий показник серед старшокурсників – 20,4%).

Від стилю взаємин викладача зі студентами залежить рівень їх пізнавальної активності та інтелектуальної ініціативи на заняттях. Найвищий її рівень

проявляється на заняттях тих викладачів, яким, за характеристикою студентів, притаманний демократичний стиль спілкування (24,7% усіх випадків). Вони вільно висловлюють свої думки, відстоюють власні погляди, частіше задають проблемні запитання. При цьому переконані, що їх правильно зрозуміють і вислухають. Авторитарний стиль взаємин підвищує в студентів рівень реактивної тривожності. Вони, якщо й висловлюють свою точку зору, то з острахом критики. Основним мотивом пізнавальної активності на такому занятті є прагнення уникнути неприємностей, значно рідше – утвердити себе в очах викладача. При цьому активність студента ситуативна, в цілому невисокого рівня (високий рівень спостерігається лише в 7,1% студентів, низький – в 12,4%). На заняттях у таких викладачів вони перебувають у постійній емоційній напрузі, а тому, звичайно, мовчать і очікують запитання.

За умови ліберального стилю взаємин ступінь пізнавальної активності й інтелектуальної ініціативи студентів найнижчий (високий рівень виявлено лише в 3,3%, тоді як низький – у 8,7% усіх випадків). Через погану організацію розумової діяльності студентів, вони почувають себе надмірно розкуто ("як на перерві") й нерідко займаються сторонніми справами, що відволікає їх від навчальних завдань. За цих умов власна думка перестає бути соціально цінною («ніхто тебе не почує»).

Водночас, 50,7% старшокурників педагогічного коледжу віддають перевагу стилю дружнього спілкування з викладачами; 32,2% - стилю ділового (творчого) співробітництва; 16,3% демократичному й лише 0,8% - офіційно-діловому стилю. Хоча більшість студентів задовольняє стиль дружніх стосунків із викладачами, однак найбільш ефективним для професійного навчання та бажаним для себе вони вбачають саме стиль ділового (творчого) співробітництва з педагогами.

Характер взаємин із викладачами позначається також на самооцінці студентами результатів навчання. Педагогічна оцінка результатів навчання є важливою для всіх студентів, однак лише 40% опитаних погоджуються з нею, а інші вважають, що найчастіше їхні знання недооцінюються (близько 50% опитаних), значно рідше – завищуються. Виявлено істотний зв'язок між важливістю педагогічної оцінки й ставленням студента до викладача ($r = +0,62$, при $\alpha = 0,05$).

У взаєминах із викладачами відбувається професійно-рольова ідентифікація студента, яка пов'язана з формуванням професійного аспекту його "Я-концепції", набуттям професійної ідентичності, засвоєнням гуманістичних цінностей, виробленням відповідних професійно-педагогічних настанов. Відображаючи професійні дії і вчинки викладачів, майбутній учитель збагачує та коригує (нерідко підсвідомо) власне уявлення про модель педагогічної діяльності. Механізмом цього є ідентифікації студента з викладачем, ступінь якої залежить від ставлення до педагога. Результати дослідження студентів за допомогою інтерперсональної методики Т.Лірі засвідчують про високий коефіцієнт тотожності модальності «Я-реальне» за індексом "домінування" з "антипатичним" викладачем, що може розглядатися як психологічний захист через проєкцію на іншого власних негативних намірів, імпульсів, ідей. Натомість, високий коефіцієнт тотожності "Я-ідеальне" студента з "симпатичним" викладачем може свідчити про особистісну значущість цінності "домінування" як професійно-рольової настанови та особистісної якості. За

індексом "доброзичливість" виявлено суттєві відмінності в ступені ідентифікації студента з викладачем залежно від ставлення до нього. Високий коефіцієнт тотожності модальності "Я-реальне" за даною ознакою з характеристикою викладача "антипатичного" може свідчити про усвідомлення студентом недостатнього вияву в себе гуманістичної спрямованості. Це підтверджує також і високий коефіцієнт тотожності модальності "Я-ідеальне" з характеристикою "симпатичного" викладача та, навпаки, суттєва розбіжність із характеристикою "антипатичного". Аналіз конструктів, які використані студентом при характеристиці себе, показує, що значно більше їх застосовується для характеристики викладача "симпатичного" (47,5% збігу), ніж викладача "антипатичного" (лише 21,4% збігу). Разом з тим, більшість характеристик "антипатичного" викладача не затребувані при оцінці власного "Образу -Я". Водночас, ступінь задоволеності взаєминами вища з тим викладачем, оцінка якого більше узгоджується з «Образом -Я» студента.

Результати дослідження гуманістичних настанов викладачів і студентів педагогічного коледжу (обстеженням було охоплено більше 400 студентів і 38 викладачів) за допомогою модифікованого тесту А.Махрабієва, Н.Епштейна свідчать про помітну індивідуальну варіацію в показниках гуманістичних орієнтацій і емпатійних тенденцій в усіх групах обстежуваних (середня квадратичне відхилення в межах 4,34-5,64), однак педагоги за цим показником суттєво не відрізняються від студентів. Високий рівень прояву гуманістичних орієнтацій і емпатійних тенденцій притаманний лише 14,5% педагогам. Натомість, 17,3% із них мають низький рівень, решта – середній.

Про відсутність у більшості з викладачів позитивної мотивації самоосвіти в галузі психологічних знань свідчить вивчення їх читацьких формулярів: лише 17% педагогів скористалися впродовж навчального року хоч би одним літературним джерелом із проблем психології вищої школи, психологічних основ підготовки майбутнього вчителя. Відповідаючи на запитання анкети, 86,3% викладачів зазначили, що знайомляться з новітніми психолого-педагогічними дослідженнями у фахових часописах, однак назвати бодай одну актуальну проблему педагогічної освіти, яку розробляє сучасна психологія вищої школи, змогли лише 20,4% із них.

Проведене дослідження дало змогу виявити психологічні особливості взаємин викладачів і студентів педагогічного коледжу та класифікувати їх як гармонійні (високого рівня розвитку), невизначені (середнього рівня) і деструктивні (низького рівня), що подано в табл. 1.

Результати констатуючого експерименту показали недостатній рівень динаміки взаємин викладачів і студентів, що зумовило пошук шляхів їх оптимізації.

В основу формуючого експерименту було покладено положення про те, що оптимізація взаємин у системі «студент-викладач» передбачає активізацію міжособистісної соціальної перцепції, підвищення рівня психологічної культури суб'єктів взаємодії; формування прихильного ставлення один до одного через розширення неофіційної (міжособистісної) системи стосунків у позакласний час; запровадження в навчальний процес активних методів навчання, забезпечення сприятливих психологічних умов проходження студентами педагогічної практики.

Експериментальна робота здійснювалася за такими напрямками: 1) поглиблення знань викладачів і студентів про особливості й функції взаємин (проведення бесід і

консультацій, засідань «круглих столів», науково-методичного семінару); 2) вдосконалення навчального процесу шляхом запровадження особистісно-орієнтованих технологій навчання; 3) підвищення інтенсивності, розширення змісту й поглиблення взаємин (поєднання функціонально-ділової і неофіційно-міжособистісної підструктури стосунків); 4) коригування системи настанов викладачів і студентів щодо себе та один про одного (тренінгові заняття, індивідуальні консультації).

Таблиця 1

Характеристика рівнів сформованості взаємин викладачів і студентів

Рівні	Компоненти структури взаємин «викладач-студенти»			
	<i>мотиваційний</i>	<i>когнітивний</i>	<i>емоційний</i>	<i>поведінковий</i>
гармонійні (високий)	Стійкий інтерес до партнера та виражена потреба в поглибленні стосунків, розширенні їх за межі навчального процесу	Глибоке розуміння специфіки й труднощів у взаєминах, адекватне уявлення про шляхи їх удосконалення; знання особливостей партнера й висока ідентифікація з ним	Задоволеність стосунками, що склалися; відчуття психологічної захищеності й комфортності; симпатія й повага до партнера; низький рівень реактивної тривожності в стосунках	Гнучкість поведінки, її динамізм; високий рівень соціально-психологічних умінь і психологічної культури; взаємна творчість і співпраця; відсутність бар'єрів у спілкуванні
невизначені (середній)	Інтерес до партнера не стійкий; потреба в стосунках обмежується функціонально-діловою сферою	Поверхове розуміння специфіки взаємин і одностороннє тлумачення їх труднощів; нереальне уявлення про шляхи поглиблення; недостатнє знання особливостей партнера й невисока ідентифікація з ним	Соціально-психологічна амбівалентність; нейтральність ситуації взаємин, її невизначеність; індивідуальне ставлення до партнера; середній чи високий рівень реактивної тривожності в стосунках	Стереотипний стиль взаємин; статуснорольова їх зумовленість; середній рівень прояву соціально-психологічних умінь і психологічної культури; прихована конфліктність
деструктивні (низький)	Відсутність вираженого соціального інтересу до партнера; мотивація уникнення додаткових стосунків із ним	Упереджене, неправильне розуміння специфіки взаємин і не усвідомлення наявних труднощів; песимізм щодо їх удосконалення; низька соціальна рефлексія, протиставлення себе партнеру, взаємне звинувачення	Невдоволеність стосунками, стресова насиченість і напруженість; антипатія і неповага до партнера; високий рівень реактивної тривожності в ситуації взаємин	Консерватизм, шаблонність поведінки; низький рівень прояву соціально-психологічних умінь; відсутність позитивної динаміки стосунків; висока конфліктність

На основі аналізу психологічних джерел, опитування викладачів і студентів, обговорення проблеми творчою групою з представників студентського самоврядування та членів педагогічного колективу, спостереження за перебігом і ефективністю педагогічного процесу на заняттях і позаурочній роботі формувалася когнітивна складова оптимальних взаємин «викладач-студент» в умовах

педагогічного коледжу. Вони характеризуються як ділові, на основі творчого співробітництва та передбачають взаємоповагу, взаємодопомогу, взаєморозуміння, взаємодовіру; партнерські, але з дотримання субординації (без панібратства), хоч і без зайвого формалізму; взаємини толерантні, доброзичливі, відверті, більш розкуті та відкриті, цікаві один для одного; прояв увічливості й терпимі один до одного (студент має вбачати в особі викладача свого порадника й наставника, а викладач поважати особистість студента як майбутнього фахівця, викладач не повинен демонструвати агресивності, а студент – невихованості); гармонійні та результативні.

З метою підвищення рівня психологічної компетентності викладачів на етапі формуючого експерименту проводилися психолого-педагогічні методичні семінари "Психологічні особливості різних форм організації навчання у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації", "Психолого-педагогічні передумови диференціації навчання в педагогічному коледжі", "Гуманізація навчального процесу в педагогічному навчальному закладі", науково-практична конференція "Інноваційні психотехнології оптимізації аксіогенезу особистості", читалися лекції на актуальні теми сучасної психологічної науки, проводилось опитування студентів і викладачів для виявлення труднощів у взаєминах між ними, результати яких обговорювалися на засіданнях науково-методичної ради. Для надання індивідуальної допомоги працював психологічний консультаційний пункт для студентів і викладачів.

Одним із шляхів оптимізації взаємин у системі "студент-викладач" був взаємообмін між викладачами і студентами окремими педагогічно-рольовими функціями (діалогічна взаємодія, спільне визначення мети діяльності, створення ситуацій вільного вибору, взаємооцінювання, використання рольової гри, пошук і репрезентація навчального матеріалу), що наближувало навчальний процес до майбутньої педагогічної діяльності.

При вивченні дисциплін психолого-педагогічного циклу реалізовувалася проблемно-комунікативна модель навчання. Це передбачало: визначення студентами проблемних психологічних питань на основі самостійного опрацювання вихідних термінів і формально-логічних узагальнень; висунення власних гіпотез розв'язання наукових проблем на основі самостійної підібраних і опрацьованих першоджерел; актуалізація індивідуального досвіду студентів, у тому числі в здійсненні навчально-виховних функцій; стимулювання співтворчості викладача й студентів як суб'єктів спільної навчально-професійної діяльності. На заняттях застосовувалися активні методи навчання, серед яких "мозковий штурм", навчання в парах постійного й змінного складу, ділова гра, мікрорекламання. Практикувалося проведення інтегрованих уроків: психологія з анатомією, педагогіка з історією України, педагогіка і психологія, педагогіка, психологія і методика музичного виховання. Це, з одного боку, сприяло кращому саморозкриттю студентів завдяки можливості показати свою обізнаність із суміжної дисципліни, а з іншого, - розширення можливостей викладачів для кращого пізнання й розуміння своїх вихованців.

Велика увага надавалася психологічному забезпеченню проходження студентами педагогічної практики, виявленню типових труднощів, з якими

зустрічалися старшокурсники у взаєминах із дітьми, та їх подолання: встановлення контакту з класом в цілому та окремими дітьми (68,3% опитаних студентів); уміння адаптувати навчальний матеріал до рівня розвитку й розуміння його учнями початкових класів (61,7%); утрата робочого часу при взаємодії з дітьми (49,4%); уміння вислухати, почути та об'єктивно оцінити відповідь дитини (43,2%); формулювання проблеми й постановка запитання перед класом (34,3%); уміння вибрати оптимальний темп мовлення (30,7%); уміння швидко зорієнтуватися й дати відповідь на "каверзне" запитання (25,4%) та ін.

Одним з інтегрованих показників ефективності проведеної дослідно-експериментальної роботи щодо оптимізації взаємин викладачів і студентів розглядався рівень задоволеності ними. Для виявлення кількісних і якісних змін у взаєминах викладачів і студентів педагогічного коледжу під впливом реалізації експериментальної програми було проведено дослідження (див. табл. 2). Експериментальною групою були викладачі й студенти відділення підготовки вчителів початкових класів, а контрольною – дошкільного відділення.

Таблиця 2

Вплив експериментальної роботи на динаміку взаємин «викладач-студент»
(у % за оцінкою викладачів і студентів)

Рівень взаємин	До експерименту				Після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	Студенти	Викладачі	Студенти	Викладачі	Студенти	Викладачі	Студенти	Викладачі
Гармонійні (високий рівень)	11,3	33,5	9,8	36,4	13,2	34,9	29,4	47,8
Невизначені (середній рівень)	49,4	48,6	52,1	52,4	51,6	52,1	50,5	47,4
Деструктивні (низький рівень)	39,3	17,9	38,2	11,2	35,2	13,0	20,1	4,8

В експериментальній групі статистично значимо підвищилась оцінка рівня взаємин усіма респондентами: 47,8% викладачів і 29,4% студентів оцінили їх як «гармонійні» (до експерименту було відповідно 36,4% і 9,8%); натомість, суттєво зменшилась кількість тих, хто оцінює їх як «деструктивні взаємини» (4,8% викладачів проти 11,2% до експерименту та 20,1% студентів проти 38,2% до експерименту).

Відбулися помітні зміни в особистісному зростанні студентів як майбутніх учителів про що свідчить сформованість соціально-професійного аспекту «Образ-Я» (в 82,4% студентів експериментальної групи проти 44,7% - у контрольній), поглиблення професійно-педагогічної ідентифікації, знизився рівень реактивної тривожності в стосунках із педагогами (38,3 бала порівняно з 45,3 у контрольній, $t=2,83$ для $\alpha = 0,05$), зросли показники самоствавлення («інтегральне ставлення» (середнє значення 0,71 проти 0,63 в контрольній), «самоповага» (0,54 проти 0,47), а також «очікування на позитивне ставлення від інших» (0,86 проти 0,78)), а також посилення тенденції до самоактуалізації майбутніх педагогів за базовою шкалою «Підтримка» (з 37,4% до 41,5%) і додатковими шкалами «контактність» (зростання

на 8,4%), «погляд на природу людини» - на 7,7%; «сінергійність» - на 7,1%; «самоприйняття» - на 6,7%, «пізнавальні потреби» - на 6,6% .

Отримані результати в цілому підтвердили правильність висунутої гіпотези дослідження та дозволили зробити наступні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування та нове вирішення проблеми взаємин викладачів і студентів педагогічного навчального закладу, що полягає в розкритті особливостей їх змісту й динаміки в цілісному педагогічному процесі, виявленні механізму впливу на становлення особистості майбутнього вчителя, розробці й апробації умов оптимізації стосунків викладачів і студентів педагогічного коледжу.

1. Взаємини викладачів і студентів як особливий психологічний феномен і важлива складова цілісного педагогічного процесу вищого навчального закладу характеризуються особливістю змісту та динаміки, механізмами впливу на становлення особистості майбутнього вчителя, його професійного зростання. Під взаєминами «викладач-студент» ми розуміємо цілеспрямовану взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, яка детермінована метою й завданнями спільної навчально-професійної діяльності, визначається як загальними психологічними механізмами, так і чітко визначеними соціально-рольовими функціями партнерів, особливостями й закономірностями педагогічного спілкування в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

2. Взаємини викладачів і студентів педагогічного навчального закладу становлять собою динамічну систему, компонентами якої є: 1) *мотиваційний* (інтерес до партнера й потреба в стосунках із ним; 2) *когнітивний* (сприйняття й оцінка іншого; рефлексія стосунків і усвідомлення їх труднощів; уявлення про оптимальні взаємини); 3) *емоційний* (задоволеність стосунками, які склалися; взаємні оцінні ставлення партнерів; відчуття психологічної захищеності, комфортності чи напруженості, тривожності); 4) *поведінковий* (тип взаємин і стиль педагогічного спілкування; спосіб поведінки в конфліктній ситуації; засоби коригування взаємин і взаємовпливу). Вони можуть діагностуватися за емпіричними показниками (задоволеність – незадоволеність; наявність потреби в поглибленні й розширенні стосунків–уникнення взаємних контактів; ідентифікація з партнером як майбутнім колегою – протиставляння себе іншому; висока соціальна рефлексія – нездатність проаналізувати й правильно оцінити стан взаємин; гуманістичні настанови щодо іншого–авторитарний підхід) і класифікуватися як гармонійні (високого рівня розвитку), невизначені (середнього рівня) і деструктивні (низького рівня).

3. Особливістю динаміки взаємин «викладачі – студенти» є висока індивідуальна варіативність і статусно-рольова відмінність. Вони посідають різне місце в системі цінностей викладача й студента (викладачі надають їм більшого значення в педагогічному процесі, тоді як для студентів вони мають більшу особистісну значущість і через це викликають сильніше переживання). Ця тенденція посилюється від першого до випускного курсів, при цьому потреба викладачів у розширенні та поглибленні стосунків часто не підтримується студентами через їх

формальність і жорстку регламентацію навчальними цілями й завданнями. Спостерігається динаміка когнітивного компоненту взаємин «викладач – студент», розвиток якого залежить від міри залучення викладачів і студентів до спільної навчально-професійної діяльності. Найбільше повні й правильні уявлення один про одного, адекватна оцінка стосунків формуються в умовах творчого ділового співробітництва. Ступінь задоволеності взаєминами залежить від рівня ідентифікації з партнером, міри узгодженості «Я-концепції» з уявленнями студента про викладача та оцінкою його діяльності. Динаміка поведінкового компоненту взаємин залежить від рівня їх розвитку. Гармонійні стосунки з викладачем стимулюють пізнавальну активність і інтелектуальну ініціативу студентів на заняттях; підвищують інтерес до професійного навчання; сприяють формуванню професійної спрямованості майбутніх учителів, зміцнюють їх зацікавленість педагогічною діяльністю; сприяють виробленню й трансформації власної моделі професійно-педагогічної поведінки; підвищують формуючий аспект педагогічної практики. Натомість, деструктивні взаємини – можливе джерело підвищення особистісної тривожності студента, ситуативний рівень якої залежить від того, якому типу педагогічного спілкування він надає перевагу та як він оцінює свої стосунки з викладачем.

4. Психологічним механізмом впливу стосунків «викладач – студент» на особистість студента є ідентифікація його з викладачем. Це допомагає йому набутти професійної ідентичності: зміцнити професійно-педагогічну спрямованість, скоригувати "Образ - Я", підвищити професійну самооцінку, засвоїти професійно-рольові цінності та узгодити їх зі структурою власного "Я". Особливо важливе значення взаємин студента з викладачами для формування гуманістичних орієнтацій й способів поведінки майбутнього вчителя, зокрема альтруїстичних почуттів і відношень особистості, почуття власної гідності та прийняття самоцінності іншої людини, педагогічного оптимізму та співчуття, розуміння дитини, здатності відгукнутися на її проблеми й радощі та бути готовим надати їй своєчасну допомогу і підтримку.

5. Взаємини в системі «студент-викладач» залежать від загального психологічного клімату в педагогічному навчальному закладі, організації цілісного педагогічного процесу в ньому на основі вклучення всіх її суб'єктів у спільну навчально-професійну діяльність. Важливе значення при цьому мають настанови викладачів і студентів стосовно один одного. У процесі дослідно-експериментальної роботи виявлено психолого-педагогічні умови, які позитивно позначаються на становленні й розвитку взаємин викладачів і студентів: 1)діагностування динаміки стосунків «викладач – студент» упродовж усього періоду навчання з метою їх корекції та поглиблення; 2)врахування особливостей раннього юнацького віку й специфіки організації навчально-виховного процесу в педагогічному коледжі; 3)вклучення викладачів і студентів у спільну навчально-професійну діяльність шляхом запровадження активних методів діалогічного навчання; 4)проведення цілеспрямованої психокорекційної та психоконсультаційної роботи з викладачами й студентами щодо підвищення їх психологічної культури та розвитку соціально-психологічних умінь.

6. Про ефективність розробленої системи роботи з реалізації комплексу умов оптимізації взаємин «викладач – студент» свідчать такі дані: у студентів і

викладачів підвищився рівень задоволеності взаєминами між собою; в розумінні чинників труднощів у стосунках спостерігається перехід із позиції «взаємозвинувачення» до позиції «взаємовідповідальності»; змінився характер уявлень про оптимальні стосунки та зміцнів оптимістичний прогноз щодо можливості їх становлення й розгортання в умовах педагогічного навчального закладу; помітне зростання пізнавальної активності студентів на заняттях, прояв дієвого інтересу до проблем педагогічної діяльності та пошуку шляхів їх розв'язання, професійно-педагогічна спрямованість для багатьох постає як внутрішня мотивація навчання в педагогічному навчальному закладі.

Це позитивно позначилося на становленні особистості майбутнього вчителя: спостерігається тенденція до зростання показників самоактуалізації особистості, особливо за базисною шкалою «внутрішня і зовнішня підтримка», а також показниками «контактність», «погляд на природу людини», «сінергійність», «самоприйняття», «пізнавальні потреби»; когнітивний зміст «Образу-Я» студентів збагатився такими професійно-рольовими настановами; посилилась професійно-педагогічна ідентифікація, що сприяє набуттю майбутнім учителем професійної ідентичності; знизився рівень реактивної тривожності студентів у ситуації взаємодії з викладачами; підвищилися показники інтегрального самоставлення й самоповаги, очікування на позитивну соціальну оцінку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми взаємин викладачів і студентів педагогічного навчального закладу. Подальшого наукового аналізу потребують шляхи поглиблення цих стосунків на змістовно-діагностичній основі; розроблення ефективних методик їх оперативної діагностики; виявлення механізмів впливу взаємин у педагогічному навчальному закладі на формування стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя.

Основний зміст дисертації представлено в таких публікаціях автора:

1) Микитюк Г.Ю. Підготовка вчителя початкових класів: соціально-психологічний аспект //Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – 3б. статей. Ч.2. – К.: Пед. преса, 2001. – С.141-144.

2) Микитюк Г. Психологічна компетенція викладача як чинник гуманізації педагогічної освіти //Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – Вип. 3. – Львів: Львівський національний університет імені І.Франка, 2001. – С.492-497.

3) Микитюк Г.Ю. Вплив взаємин викладача і студентів на формування професійної ідентичності майбутнього вчителя //Психологія. 3б. наукових праць.- Випуск 20.- К.: НПУ, 2003.-С.255-260.

4) Микитюк Г.Ю. Взаємооцінки у стосунках викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя //Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції «Проблеми вищої педагогічної освіти у світлі рішень II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти і виступу Президента України Л.Д.Кучми». – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. – Ч.3. – С.112-114.

5) Микитюк Г.Ю. Професійно-рольова ідентифікація майбутнього вчителя у взаєминах його з викладачами //Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2002. - №2.- С.38-39.

6) Солецький М.П., Микитюк Г.Ю., Ходак М.М., Паненко Л.Б., Василюк М.М.,

Нестеренко Н.А. Методичні рекомендації до проведення практики «Пробні уроки і заняття в школі» та «Переддипломної практики» Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. – Коломия: КПКПУ, 2002. – 54с. (20% автора).

7) Солецкий М.П., Микитюк Г.Ю., Василюк М.М., Ходак М.М., Паненко Л.Б. Методичні рекомендації для проведення позакласної виховної та літньої практики Коломийського педагогічного коледжу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. – Коломия: КПКПУ, 2001. – 28с.(20% автора).

АНОТАЦІЇ

Микитюк Г.Ю. Взаємини викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього вчителя. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2003.

Дослідження присвячено проблемі взаємин викладачів і студентів педагогічного навчального закладу. Розкрито суть і зміст, обґрунтовано структуру й емпіричні показники стосунків у системі «студент – викладач». Показано місце й роль взаємин у цілісному педагогічному процесі педагогічного коледжу, проаналізовано механізми їх впливу на професійно-рольову ідентифікацію, пізнавальну активність, самооцінку майбутніх учителів. Виявлено динаміку, психологічні труднощі й особливості взаємин упродовж навчання студентів. Теоретично обґрунтована й апробована комплексна система роботи з оптимізації взаємин викладачів і студентів як чинника становлення особистості майбутнього вчителя, яка передбачала діагностування динаміки стосунків «викладач – студент» з метою їх корекції та поглиблення; врахування особливостей раннього юнацького віку й специфіки організації навчально-виховного процесу в педагогічному коледжі; запровадження в навчальний процес активних методів діалогічного навчання; проведення цілеспрямованої психокорекційної та психоконсультаційної роботи з викладачами й студентами щодо підвищення їх психологічної культури та розвитку соціально-психологічних умінь. Це позитивно позначилося на особистісному розвитку майбутніх учителів.

Ключові слова: взаємини викладачів і студентів, психологічна компетенція, соціальна перцепція, взаємне ставлення, професійно-рольова ідентифікація, оптимізація взаємин, особистісне зростання.

Микитюк Г.Ю. Взаимоотношения преподавателей и студентов как фактор становления личности будущего учителя. - Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата психологических наук за специальностью 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2003.

Исследование посвящено проблеме взаимоотношений преподавателей и студентов педагогического учебного заведения. В диссертации приведено теоретическое обоснование и новое решение проблемы взаимоотношений преподавателей и студентов как фактора становления личности будущего учителя.

Раскрыта сущность и содержание взаимоотношений «преподаватель-студент» как целенаправленное взаимодействие субъектов педагогического процесса, которое обусловлено целью и задачами совместной учебно-профессиональной деятельности, определяется как общими психологическими механизмами, так и четко определенными социально-ролевыми функциями партнеров, особенностями и закономерностями педагогического общения в высшем учебном заведении. Установлено, что эти взаимоотношения характеризуются сложной внутренней структурой, компонентами которой есть: 1) *мотивационный* (интерес к партнеру и взаимоотношениям с ним; потребность в расширении общения за пределы педагогического процесса); 2) *когнитивный* (восприятие и оценка другого; рефлексия отношений и осознания трудностей, которые их сопровождают; представление об оптимальных взаимоотношениях); 3) *эмоциональный* (удовлетворенность сложившимися взаимоотношениями; взаимные оценочные отношения; ощущение психологической защищенности, комфортности или напряженности, тревожности); 4) *поведенческий* (тип взаимоотношений и стиль профессионально-педагогического общения; способ поведения в конфликтной ситуации; средства корректирования взаимоотношений и взаимовлияния). Их можно диагностировать за эмпирическими показателями (удовлетворенность – неудовлетворенность; наличие потребности в углублении и расширении отношений – избежание контактов друг с другом; идентификация с партнером как будущим коллегой – противопоставления себя другому; высокая социальная рефлексия – неспособность проанализировать и правильно оценить состояние взаимоотношений; гуманистические установки – авторитарный подход) и классифицировать как гармонические (высокого уровня развития), неопределенные (среднего уровня) и деструктивные (низкого уровня).

В исследовании выявлены особенности и раскрыты функции взаимоотношений преподавателей и студентов как фактора становления личности будущего учителя в целостном педагогическом процессе. Установлено, что психологическим механизмом влияния отношений «преподаватель – студент» на становления личности студента как будущего педагога является идентификация его с преподавателем.

Результаты констатирующего эксперимента показали, что взаимоотношения в системе «студент-преподаватель» зависят от общего социально-психологического климата в педагогическом учебном заведении, организации целостного педагогического процесса на основе включения всех его субъектов в совместную учебно-профессиональную деятельность. Большое значение при этом играют установки преподавателей и студентов относительно друг друга.

В процессе опытно-экспериментальной работы выявлены психолого-педагогические условия, которые положительно сказываются на становлении и развитии взаимоотношений преподавателей и студентов. Экспериментальная работа по оптимизации взаимоотношений в системе «студент-преподаватель» в условиях педагогического колледжа предусматривала: внедрение в учебный процесс активных методов диалогического обучения; психолого-педагогическое обеспечение прохождения студентами педагогической практики; проведение целенаправленной психокоррекционной и психоконсультационной работы с преподавателями и студентами по активизации межличностной социальной

перцепции; формирование благосклонного отношения друг к другу благодаря расширению неофициальной системы отношений во внеучебное время.

Оптимизация взаимоотношения предусматривала возможность взаимобмена между преподавателями и студентами отдельными профессионально-ролевыми функциями, что оказывает содействие профессионально-педагогической идентификации студентов и обретение ими профессиональной идентичности.

Формирующий эксперимент в целом подтвердил эффективность разработанной системы комплексной работы по оптимизации взаимоотношений «преподаватель – студент» в условиях педагогического колледжа, о чем свидетельствуют такие данные: повысился уровень удовлетворенности студентов и преподавателей взаимоотношениями между собою; наблюдается переход из позиции «взаимобвинения» к позиции «взаимоответственности» в понимании причин трудностей во взаимоотношениях; изменился характер представлений об оптимальных отношениях и окреп оптимистичный прогноз относительно возможности их становления и развертывания в условиях педагогического учебного заведения. Все это способствовало личностному росту будущих учителей: повышение коэффициента самоактуализации, формирование профессиональной идентичности и педагогической направленности, снижение уровня реактивной тревожности.

Ключевые слова: взаимоотношения преподавателей и студентов, психологическая компетенция, социальная перцепция, взаимное оценочное отношение, профессионально-ролевая идентификация, оптимизация взаимоотношений, личностный рост.

Mykytiuk G.J. Mutual relations of teachers and students as the factor of becoming the personality of the future teacher. - Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.07 - pedagogical and developmental psychology. - M.P.Dragomanov National pedagogical university, Kyiv, 2003.

Research is devoted to a problem of mutual relations of teachers and students of a pedagogical educational institution. The essence and the contents are revealed, structure and empirical parameters of relations in system "the student - the teacher" is proven. The place and a role of mutual relation in complete pedagogical process of pedagogical college is shown, mechanisms of their influence on professional-role identification, cognitive activity, a self-estimation of the future teachers are analyzed. Dynamics, social - psychological difficulties and features of mutual relations on extent training of students are revealed. The complex program of optimization of mutual relations between teachers and students which provided introduction in educational process of personality-guided technologies of training, psychological-pedagogical maintenance of student teaching, purposeful psychocorrect and psychocounseling job with teachers and students on activation interpersonal social perception, to formation of the favorable mutual attitude, increase of the psychological competence of teachers is theoretically proved and approved. This made a positive influence on personal development of future teachers.

Key words: mutual relation of teachers and students, the psychological competence, social perception, the mutual attitude, professional-role identification, optimization of the mutual relation, personal growth.

УСЛОВИЯ ПЕЧАТІ
ІНСТРУКЦІЯ

Підписано до друку 7.05.2003р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Наклад 100 прим.
Зам. № 182
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Друкарня НПУ імені М. П. Драгоманова.
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
☎ (044) 239-30-26

